

МІСТОБУДУВАННЯ, РАЙОННЕ ПЛАНУВАННЯ, ЛАНДШАФТНА АРХІТЕКТУРА

УДК 711.4; 314.7

І. А. Височин

Сумський національний аграрний університет

МІГРАЦІЙНИЙ ЧИННИК НА ГОЛОВНИХ ЕТАПАХ МІСТОБУДУВАННЯ

© Височин І. А., 2015

У статті розглянуто активний вплив міграційного натиску (переміщень і розселення по території) на планувальну структуру поселень. Елементи системи розселення – центри, периферії, вуличні мережі, інженерні комунікації, житлові райони формують багаторівневі структури, які з'єднані функціональними і просторовими зв'язками. Містобудівний контекст у вивченні міграційних переміщень населення має на меті розробити механізм структурної реорганізації архітектурного середовища.

Ключові слова: міграція, міграційний чинник, міграційні потоки, міста-мегаполіси, міграційний наплив, архетип, системи розселення, трудові ресурси, містобудівний чинник.

Постановка проблеми в загальному вигляді

Інтерес до вивчення міграції як територіально-просторового феномену, починаючи з 30-х років ХХ ст., еволюціонував, розглядаючи міграцію як: чинник культурної асиміляції (30-ті роки ХХ ст. – лінгвістичні, етнічні і культурні дифузії); чинник індустріально-економічного розвитку певних територій (90-ті роки ХХ ст. – імміграційна та еміграційна складові) і чинник, як об'єкт політичного режиму або диктатури пролетаріату з жорстким економічним контролюванням і управлінням (від кінця 1917 р і до 1992 р.). У контексті міграції враховували зв'язок урбанізації з процесами індустріалізації країни, рівнем розвитку промислового виробництва та концентрацією трудових ресурсів. Аналізувались містобудівні чинники та проблеми просторового розподілу трудових зв'язків населення з метою визначення границь (меж) міських агломерацій. Регуляторами міграційних процесів виступали чинники, параметри яких планувались і змінювались директивними методами⁶. За рахунок добровільного спонтанного припливу населення підтримувався розвиток промислових зон України. Крім того, міграційні потоки цілеспрямовано почали рухатися в міста-мегаполіси у зв'язку з різкими змінами соціально-економічних умов, залученням ринкових механізмів. Високий рівень розвитку населення різних регіонів України (освіта, медичне обслуговування, тривалість життя, статки, працевлаштування, валовий продукт на душу населення виділив регіони, найбільші та великі міста, які є привабливими для міграційних потоків: [Донбас: (Донецьк, Луганськ; Криворізький басейн (Дніпропетровськ, Запоріжжя, Кривий Ріг, Марганець); міста, де добре розвинена індустрія (Харків, Львів, Суми, Кіровоград)]. Згідно зі статистичними даними за 2013 р., концентрація українців (усі національності, меншини, що мешкають на теренах України) становила: Донецький басейн – приблизно 5,7 %; Криворізький басейн – приблизно 5,9; Харківська обл. – приблизно 6,7 %; Сумська обл. – приблизно 0,15 %;

⁶ Адміністративно-правові умови зміни робочих місць, порядок звільнення з колгоспно-радгоспної, фермерської (селянської) системи господарювання, слабо розвинена система регулювання перерозподілу трудових ресурсів, терміни та умови прописки тощо; соціально-економічні – тобто плановані темпи приросту виробництва, продуктивності праці у галузях народного господарства, потреба у трудових ресурсах, розподілу громадських фондів споживання, заробітної плати, комфортності транспортного обслуговування, належного розвитку інфраструктури і т. ін.).

Кіровоградська обл. – приблизно 0,17 %, Київська обл. – приблизно 10,8 %. Саме у цих регіонах або областях, починаючи з 1992 р., приплив міграційних переміщень становив 5,3 мільйони осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Серед авторів праць, присвячених міграційним процесам, а також досліджень з питань історичного розвитку географії, соціології і систем розселення, – М. С. Барановський, А. Е. Гутнов, В. С. Давидович, Ж. Р. Зайончковська, Л. С. Коган, Г. І. Лаврик, В. О. Тимохін та інші [1]. Інтерес також становлять праці зарубіжних авторів: Й. Балана, Р. Бюс'єра, М. Кадваладдера, Г. Малоюна, Є. Михалковського (РФ), А. Гофера (Австрія), М. Вітвицького, А. Михайловського (Польща), Л. Гебо, А. Романа, І. Груза (Німеччина) [2], які розвиток міської планувальної структури зуміли пов'язати з елементами соціології і міграції. Проблема розвитку теорії розселення в Україні присвячено блок досліджень провідних вітчизняних містобудівників, зокрема: М. М. Дьоміна, В. О. Тимохіна, І. О. Фоміна та ін. [1].

Дослідження автора статті пов'язане з Указом Президента України “Пріоритетні завдання у сфері містобудування” (13.05.1997 р., № 422/97), а також Постановою Верховної Ради України “Про концепцію сталого розвитку населених пунктів України” (24.12.1999 р., № 1359-XIX). Постанова Кабінету Міністрів України від 27.04.2011 р., № 557, згідно з якою подано перелік критеріїв, за якими містобудівні об'єкти належатимуть до категорії складності. Але жодного серйозного законодавства або хоча б концепції про регулювання міграційних процесів в Україні за останнє десятиріччя не підготовлено. Тому і не дивно, що повністю відсутнім є механізм структурно-планувальної реорганізації містобудівних систем. Недостатня вивченість структуроформувальної ролі міграційних процесів у формуванні містобудівних структур різного рівня ускладнюють розроблення гнучких планувальних стратегій розвитку територій і цільових програм містобудівної політики. Аналіз праць про вплив міграційних потоків на процеси структуроформування містобудівних об'єктів дає змогу підсумувати, що в арсеналі вітчизняної теорії містобудування відсутні дослідження, які присвячені розробці методів структуро-планувальної реорганізації містобудівних систем з урахуванням міграційної ситуації поза межами мегаполісу⁷. Тому тема цієї роботи є актуальною. Об'єктом дослідження виступають містобудівні структури різного рівня в процесі структурного формування планувального каркаса під впливом активізації і ускладнення міжкомпонентних функціонально-просторових зв'язків.

Роль регіону, області або надвеликого міста і його активність при формуванні (зміні, доповненні) загальноукраїнського міграційного напрямку, особливості його економічного, кліматичного (географічного) статусу та урбанізації, поліцентризму (з деякими елементами моноцентризму) систем розселення, нагромадження планувальних, композиційних (естетичних), екологічних, транспортних і ергономічних проблем, відкритість до впровадження інноваційних методів регулювання міст, удосконалення архітектурно-будівельної діяльності, формування ринку житла дають підставу розглядати фактично усю територію України як об'єкт дослідження для розробки методів реорганізації наявних містобудівних систем. Теоретичними напрямками досліджень є міграційні процеси, котрі здатні деформувати регулятивні державні програми соціального, економічного, демографічного розвитку регіонів та надвеликих міст. Ці процеси мають значний вплив на зміну (доповнення або заміну) функціонально-планувальної структури та динаміку розвитку споживацьких якостей середовища. Предметом дослідження є вичленення особливостей функціонально-просторової трансформації містобудівних систем під натиском міграційних потоків та розробка методів структурного формування каркаса. Межами дослідження є простір і територія, по яких проходять міграційні переміщення та які активно впливають на формування містобудівного каркасу, а також зміну планувальної структури. Завданням дослідження

⁷ В межах мегаполісу досить детально подано щодобову маятникову міграцію за схемою “дім-робота-дім” у докторській дисертації “Композиційна організація просторової системи щодобової міграції у мегаполісі” (захищена 10.12.13 р. на засіданні спец. Вченої ради Д64.056.02 при ХНУБА).

є виявити міграційні чинники і за типологічними ознаками класифікувати міграційні потоки людей як об'єкт життєдіяльності регіону і надвеликого міста. Методи досліджень: діагностика та прогнозування розвитку містобудівних систем; використання системного, факторного і експериментального проектування. Науковою базою є праці вчених: М. М. Дьоміна, Ю. М. Шкодовського, Л. М. Ковальського. Методологічними прийомами є: історико-архівний, аналіз географії соціально-економічних, трудових та територіальних зв'язків, міграційної активності населення.

Мета статті

Виявити міграційні чинники і розробити методи структурної реорганізації містобудівних систем, які зазнають впливу від міграційного натиску.

Виклад основного матеріалу

Місто, особливо місто-мегаполіс, як система, має добре організовану сукупність взаємних зв'язків, які визначають специфіку його функціонально-планувальної структури і “соціальної поведінки” мешканців. Вони матеріалізовані у функціонально-планувальну структуру регіону і міста, зони їхніх впливів (маючи на увазі дію зовнішніх сил) на систему та її зміну під їх натиском. Стійкі ланки планувального каркаса міста сприймають зовнішні сигнали цих впливів і реагують у вигляді містобудівних проблем.

Елементи системи розселення – центри, периферії, вулична мережа, інженерні комунікації, житлові райони, територіальні громади тощо формують багаторівневі структури, які з'єднані функціональними та просторовими зв'язками.

Розвиток містобудівної політики в напрямку вивчення міграційних процесів тісно пов'язаний з міждисциплінарним характером проблематики “міграція”, “міграційні процеси”, “міграційні потоки”, “маятникова щодобова міграція”, “маятникова щотижнева міграція”, “незворотна міграція”. Аналіз виявив у низці вже сформованих теоретичних підходів соціальний (статистичні дані населення з елементами демографії) і просторово-часовий (містобудівний та географічний) чинники. Встановлено, що переміщення населення перебуває у тісному зв'язку з соціальними⁸ умовами, при цьому показники міграції населення віддзеркалюють: економічний рівень розвитку територій, престижність адреси, рівень освіти і медичного забезпечення. Просторовий чинник сформувався в кінці ХІХ та перших десятиріччях ХХ століття і проявився в низці інтересів до соціальних, планувальних і функціональних проблемах мегаполіса. Концентрація різних проблем стала гостро-хворобливою. Деконцентрація проблем міста знизить його кризовий стан та виявить низку концепцій: “полюсів реанімації”, “економічної стабільності”, “зростання території” тощо. Це створить привабливість для мігрантів. Поляризація середовища в центральних та околичних районах міста, формування систем розселення, постійне зростання вартості ціни (особливо в центральних районах) на землю спонукали до появи моделей з подолання нерівномірності (а в деяких випадках хаотичності) забудови та концентрації населення.

У розглянутих вище моделях активними елементами просторово-планувальної структури містобудівного об'єкта слугують:

- концентраційно активні вузли обслуговування населення (привабливі для мігрантів вузли планувальних структур, які структурують просторові функціональні зв'язки для можливих контактів);
- мережі (розвиток розгалуження мережі зв'язків);
- просторово-територіальна одиниця, у межах якої формується основа функціонально-технологічної одиниці управління і взаємний зв'язок соціальних процесів з архітектурно-просторовим середовищем мегаполіса.

Просторово-соціальний підхід до вивчення міграцій (міграційних потоків, міграційних процесів тощо) в Україні започатковано наприкінці ХІХ ст. Діяльність господарчого Департаменту

⁸ У деяких регіонах держави, особливо Південно-Східній, домішується і політичне забарвлення.

Міністерства внутрішніх справ Росії⁹ зі статистики міст – це: інвентаризація міських земель, обрахунок міського майна, демографія міст, розмежування, перепису населення (1897 р.), земельного фонду по угіддях (1881 р.), земельна власність (1877, 1905 рр.) тощо [4]. З’явилися найменування “перепис населення”, “переселення”, “міграційне переміщення населення”. Процес української урбанізації 30–40 рр. ХХ ст. (переважно Південно-Східний та Східний регіони) сприяє створенню нової земельної форми господарювання – ТОЗ-ів (товариства з обробки землі), згодом колгоспів (колективне господарство) та радгоспів (радянське господарство).

З цього питання немає якогось системного дослідження з боку науковців. Окремі епізоди досліджували Т. Я. Ребайн у 1972 р., Г. А. Гольц у 1974 р. та В. В. Берзон у 1979 р. [5].

Ступінь міграційного натиску за вказаний період в Україні системно зовсім не досліджувався, хоча авторський аналіз роботи виявив, що міграційні переміщення та міграційні процеси перебувають у компетенції архітектурної і, особливо, містобудівної діяльності.

Отже, за типологічними ознаками як мети міграції за схемою (функціональний зв’язок – бажаний об’єкт), співвідношення простору і часу (співвідношення вектора міграції до центрів генерації і поглинання потоку: маятникова щодобова та щотижнева міграція, незворотна міграція, наповнення (внутрішній зміст) потоку (соціально-побутові, професійні, політичні, конфесійні, статево-вікові, майнові, національні та інші прошарки населення), міграційні переміщення набувають просторово-територіальної структури: зв’язки – мережі, вектори, центри концентрації.

“Престижність адреси” являє собою боротьбу за міські ділянки (з економічного погляду, зручності, комфортності перебування, задоволення своєї пихи (гордині), вплив на конкурентів та споживачів і т. ін.). Керування цим процесом задля містобудівної політики упереджує (хоча б частково) взаємопов’язані етапи формування соціального та економічного підґрунтя розвитку міста, активно впливає на структурування просторового каркасу міста і міграційного процесу мешканців, ступінь якого є індикатором розвитку функціонально-планувальних “можливостей” і відрізняється стадійністю: генерація міграційного натиску, переміщення по території, пристосування мігрантів до місця прикладення праці.

Аналізом своїх праць та інших учених авторі вдалось у багатокомпонентній містобудівній структурі виділити блоки: блок I – фіксація складових (одиниць) міської системи (мешканці, простір, об’єкти, зони, вузли, точки і т.п.); блок II – дослідження співвідношень між цими складовими (міграційні потоки, рух капіталу, рівень і “чистота” інформації, відкритість до інновацій і тощо); блок III – детальний аналіз морфології простору та об’ємів. Розвиток ринкових реформ в Україні ускладнюється інертністю просторово-планувальних структур об’єктів¹⁰. Формовані міграційні потоки суперечать інвестиційній політиці і пропускні можливості мереж-зв’язків. Стабільні ланки просторово-планувального каркасу сприймають і реалізують максимум територіально-просторових функціональних зв’язків населення. До структурних одиниць із високим ступенем (рівнем) інертності віднесено опорно-планувальний каркас, об’єднані за ознакою фізичної стійкості¹¹ зони концентрації функціонально активних ареалів, між якими населення здійснює суспільні системні контакти, які реалізують за допомогою транспортної мережі.

Аналіз структурно-морфологічного та історико-генетичного формування систем розселення України: Східного, Південно-Східного, Південного і Західного регіонів, а також міст-мегаполісів дав змогу виділити стійкі ланки територіально-планувального каркаса.

⁹ У той час до складу Росії входила і сучасна територія України.

¹⁰ У тому числі і неоголошеної війни Російської Федерації щодо України (анексовано Кримську АР, вщент зруйновані Донецька і Луганська обл.)

¹¹ Належать: функціонально-транспортні мережі-зв’язки, міські центри-майдани як основа структури планування, основні ланки системи каркасу розселення по території і мегаполісах. “Каркас міста”, “Планувальна структура міста” добре подані у наукових дослідженнях А. Е. Гутнова, Г. М. Лаппо, І. М. Маєргойза, І. М. Смоляра, Ю. П. Бочарова, Я. В. Косицького, Г. К. Фільварова, В. І. Єжова, Ю. М. Шкодовського та інших.

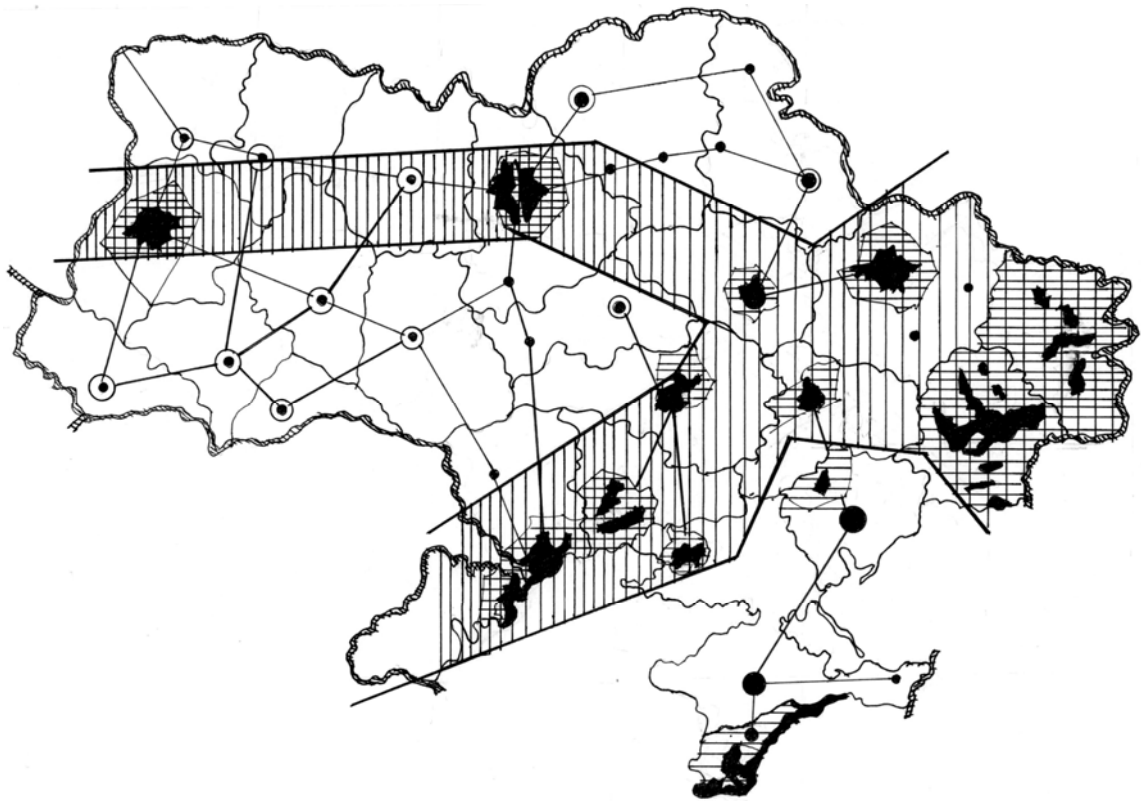

Рис. 1. Регіональна схема перспективного і міграційного розселення на території України

Умовні позначення:

– урбанізовані райони;

– коридори розселення.

1. Смуг розселення як найактивніший елемент спадковості розвитку містобудівних структур регіонально-територіального масштабу (рис. 1).

2. Функціонально-транспортний каркас мережі зв'язків.

3. Головний центр (ядро) розселення міста як опорного вузла-центру каркаса.

4. Суспільно-громадські центри розселення.

Для міст Східного (Харківська обл.) і, особливо, Південно-Східного регіону (Луганська і Донецька обл.) характерним є щільне розселення, що спонукає до високого ступеня містобудівної та архітектурної спадковості в розвитку планувальних структур (Харків, Ізюм, Лозова, Люботин, Дергачі, Богодухів, Золочів, Куп'янськ, Красноград, Луганськ, Краснодон, Северодонецьк, Слов'янськ, Лисичанськ, Артемівськ, Донецьк, Макіївка, Антрацит, Краматорськ, Константинівка та ін.) у функціонально-планувальному розвитку стихійних ланок планувального каркасу (53–68 % за період ХХ-го і початку ХХІ-го ст.)

Трохи нижчим за чисельністю мігрантів можна віднести і Південний регіон (Запорізька, Херсонська, Миколаївська, Одеська і Дніпропетровська області).

Інші території (регіони): Центральний, Західний, Північно-Західний та Північно-Східний такої щільності розселення і розвинутої індустрії, де є концентрація робочих місць, не мають. Тому за цей же період розвиток стійких ланок планувального каркасу коливаються від 10 до 32 %¹².

Незважаючи на деяку неоднорідність розселення за “міграційними потоками”, аналіз виявив близькість структурно-морфологічного рисунку каркаса розселення, структури міста-магалоїса, його господарського центру та підцентрів (район, мікрорайон тощо) з виділенням максимального за

¹² Київ і Київська обл. має “столичні” характерні ознаки міграційного натиску, де вирішальним є “престижність адреси”, а місце прикладення праці, здебільшого, концентруються навколо торговельних точок (ринків), у міністерствах, ВНЗ тощо (“пригород” або “підгородні поселення”).

величиною міграційного потоку. Це підняло на вищий рівень значення загальноміського центру міста як вузлового архетипу структурно-планувальної ланки, яка концентрує соціально значимі функціональні зв'язки, об'єднані з містом і системою розселення в єдине об'ємно-планувальне ціле транспортними, комутативними, інформаційними та іншими комунікаціями, по яких переміщуються цілеспрямовані міграції населення, визначає соціальну обумовленість містобудівної діяльності, яка конструктивно впливає на суспільний розвиток.

Дослідження встановило, що ланками планувальної структури містобудівного об'єкта (які концентрують і реалізують максимум просторово-територіальних функціональних зв'язків) є транспортні мережі-зв'язки та центри. Їх структурні зміни зумовлюють переорієнтацію міграційних потоків, втрату або придбання функціональної "привабливості", споживацької якості низки територій і регіону, і міста. Система громадських центрів і транспортний каркас міста набуває значення реверсивних ланок планувальної структури, гнучко сприймаючи заходи містобудівного та соціального впливу.

Висновки

1. Виявлено чинники "привабливості" території для міграційних переміщень населення: чинник культурної асиміляції (30-ті роки XIX ст. – лінгвістичні, етнічні, культурні дифузії); чинник індустріально-економічного розвитку певних територій (90-ті роки XIX ст. – імміграційна та еміграційна складові); чинник індустріально-економічного розвитку територій, як об'єкт політичного тиску і переслідування або диктатури пролетаріату з жорстким економічним контролюванням і управлінням (від кінця 1917 р. до 1992 р.); чинники і проблеми просторового розподілу трудових зв'язків населення з метою визначення границь (меж) міських агломерацій; соціальний і просторовий чинник (кінець XIX і перших десятиліть XX ст.); чинник-ієрархія міста в загальній мережі населених місць; чинник-рівень громадської транспортної мережі міста; чинник-мобільність мешканців міста; чинник-розташування привабливих для мігрантів об'єктів в міській архітектурно-планувальній структурі; чинник – соціально-демографічні характеристики мешканців.

2. Вдалось в багатокомпонентній містобудівній структурі виділити блоки: блок I – фіксація складових (одиниць) міської системи (мешканці, простір, об'єкти, зони, вузли, точки тощо); блок II – дослідження співвідношень між цими складовими (міграційні потоки, рух капіталу, рівень і "чистота" інформації, відкритість до інновацій і т.п.); блок III – детальний аналіз морфології простору і об'ємів.

3. Вдалось виділити стійкі ланки композиційно-територіально-планувального каркаса: 1) смуг розселення по Україні як найактивніший елемент спадковості розвитку містобудівних структур регіонально-територіального масштабу; 2) функціонально-транспортний каркас мережі зв'язків; 3) головного центру (ядра) розселення міста як опорного вузла – центру каркаса; 4) суспільно-громадські центри розселення.

4. Встановлено, що ланками планувальної структури містобудівного об'єкта, які концентрують і реалізують максимум просторово-територіальних функціональних зв'язків, є транспортні мережі-зв'язки та центри.

5. Виявлена досить активна роль міграції у ранжуванні центрів обслуговування і комунікаційних коридорів за ступенем їх привабливості для людей, у формуванні різних соціальних, економічних, культурних та інших програм, а також планувальної деформації. Систематизовано проблемні ситуації у розвитку різних функційно-планувальних структур містобудівних об'єктів, які відчувають активність міграційного натиску: поляризація центру і периферії, повна руйнація системи міжсільбищного обслуговування, дислокація соціальних, майнових і національних труп (гетто), збільшення розміру спальних районів міста при різкому зниженні споживацьких якостей архітектурно-просторового середовища за рахунок руйнації центрів соціальної активності на окраїнних (периферійних) територіях міста, концентрації капіталу, об'єктів, функцій тощо в історичних та адміністративно-функціональних центрах міста.

6. Встановлено містобудівний контекст міграційного потоку як сукупність функціонально мотивованих територіально-просторових переміщень: соціальних, майнових, професійних, конфесійних, національних, політичних та інших груп населення по головних коридорах композиційно-

планувального каркаса територій (регіон, область тощо) і міста, диференціюючи тканину і вузли в зонах генерації і центрів споживання (тяжіння), між якими формується територія векторів регіонально-просторових зв'язків, котрі утворюють коридори міграційних потоків-напрямоків.

1. Височин І. А. *Композиційна організація просторової системи щодобової міграції у мегаполісі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. арх.: спец. 18.00.01 "Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури"* / І. А. Височин. – Харків, 2013. – 36 с. 2. Височин І. А. *Проксемічні проблеми двох укладів життя: монографія* / І. А. Височин. – Суми: "Мрія-1" ТОВ, 2013. – 292 с. 3. Войтецкая М. *Физика и "метафизика" цифровой архитектуры: п(р)описки формы и воплощения невозможного* / М. Войтецкая // А. С. С. – 2005. – № 2. – С. 30–35. 4. Каракова Т. В. *Миграции населения и градостроительство* / Т. В. Каракова // *Научный вестник градостроительства: сб. науч. трудов / Сам ГАСА, 2002. – С. 193–198.* 5. Ребайн Т. Я. *Формирование системы расселения на территории Куйбышевской области (тезисы)* / Т. Я. Ребайн // *Материалы 20-й Международной научной конференции "Творческий вклад молодых ученых-строителей и проектировщиков в пятилетку эффективности и качества"*. – КуЙСИ, 1980. – Т. 1. – С. 27–29.

I. Vysochin

Sumy National Agrarian University

MIGRATION FACTORS ON THE MAIN STAGE URBAN DEVELOPMENT

© Vysochin I., 2015

Interest in the study of migration as a spatial phenomenon of the thirties of the 19th century, Evolved considering migration as a factor of cultural assimilation (linguistic, ethnic and cultural diffusion); factor in the economic development of some industrial areas (the nineties of the 19th century) – immigration and emigration component and factor as an object of political regime (dictatorship) proletariat hard economic monitoring and control (and from 1917 to 1992 years). In the context of migration into account the relationship of urbanization processes of industrialization, the level of industrial production and concentration of manpower. Analyzed factors and urban spatial problems of labor relations population to determine the boundaries of urban agglomerations. Turn migration were factors parameters are planned and varied legislative means. Through voluntary spontaneous (natural) influx of population supported the development of industrial zones Ukraine. Due to the drastic changes in socio-economic conditions act on market mechanisms, specifically migration flows have started to move in Megacities (very large city). A high level of population in different regions of Ukraine: education, health care, wealth, employment, GDP per capita allocated regions, large and major cities, which are attractive to migration flows.

The fact insufficient knowledge structured forming role of migration in shaping urban structures of different levels make it difficult to develop flexible strategies of territorial development planning and programs targeted urban policy. Analysis of papers on the impact of migration flows in urban planning processes *strukturoformuvannya* objects allows conclude that in the arsenal of national urban planning theory there are no studies that focus on developing methods for structural reorganization of urban planning systems.

Key words: migration, migration factor, migration flows, Megacities, migratory influx, archetype settlement system, human resources, urban development factor.